

Prof. dr. sc. Ivan Pederin
Split
ivan.pederin@gmail.com

UDK 94(497.58)(093)
Primljeno: 19.3.2014.
Prihvaćeno: 30.10.2014
Izvorni znanstveni rad

KULTURA OBRAZOVANOG STALEŽA U DOBA KLASICIZMA

Novo doba počinje u političkom pogledu s padom Mletačke Republike. U to doba nastao je obrazovani sloj pred kojim je uzmicao gradski patricijat. Zadaća je ovog rada da opiše kulturu i mentalitet toga sloja i da raspravi pitanja po čemu se taj sloj razlikuje od Marxova pojma buržoazije.

Ključne riječi: Mletačka Republika. Austrija. Obrazovni sloj. Gradski patricijat. Marxov pojam buržoazije. Kultura i mentalitet. Salon. Casino.

Novo doba počinje u političkom pogledu s padom Mletačke Republike. Francuska uprava nije osuvremenila Dalmaciju, ona je doduše mnogo gradila – ceste, nove zgrade i prije svega utvrde jer su Francuzi bili slabi na moru i trebali su utvrde za obranu od engleske i ruske ratne mornarice. Međutim, ona nije ustrojila suvremeno školstvo, nije provela agrarnu reformu, nije ustrojila suvremeno sudstvo.

To je učinila Austrija, koja je k tome ustrojila suvremeno školstvo i suvremeni katastar, zemljišnik i upravu, uvela je suvremeni građanski zakonik i sudove, izgradila luke, lučke kapetanije, pomorsku rasvjetu.¹

Francuska vojska, a ona se sastojala od Talijana i prisilno zavojačenih Hrvata, masovno je dezertirala 1813. Hrvati su se pridružili hrvatskim generalima Todoru Milutinoviću, Petru Kneževiću i Ircu Albertu Nugentu, te su uz podršku engleskog brodovlja protjerali Francuze.² Razdoblje koje je slijedilo naziva se restauracijom do 1830., a onda, poslije srpanjske revolucije u Parizu, predožujskim dobom.

U tome razdoblju nastao je obrazovani sloj pred kojim je uzmicao gradski patricijat. Zadaća je ovog rada da opiše kulturu i mentalitet toga sloja i da raspravi pitanja po čemu se taj sloj razlikuje od Marxova pojma *buržoazije*.

¹ Ivan Pederin, „Odjek školske reforme Marije Terezije u Dalmaciji (1815–1826)“ u: *Kolo XIV/4* (2003.), str. 218–231.

² Ivan Pederin, „Englesko i rusko brodovlje na Jadranu (1807–1814) i okupacija Korčule u veljači 1814.“ u: *Godišnjak grada Korčule 8* (2003.), str. 213–226.

Potkraj 18. stoljeća dužd Lodovico Manin pokušavao je osuvremeniti mletačku upravu, racionalizirati državnu upravu, poboljšati naplatu poreza, ali nije uspijevaao. Onda se javlja fiziokratski pokret u Dalmaciji. Bio je to pokret patricija i dijecezanskih svećenika koji su čitali Johna Lockeja, Cesarea Beccaria, Gaetana Filangerija i druge francuske, talijanske i engleske pisce. Taj pokret je, čini se, bio slobodnozidarski, barem su akademije koje su oni osnivali 1807. postale slobodnozidarske lože za francuske okupacije. Mleci su im bili naklonjeni, davali su im subvencije, a slobodno zidarstvo širilo se u Mlecima.³

Francuzi su u Dalmaciji donijeli novu ustanovu – *casino*. O francuskom *casinu* malo se zna, ali su tu ustanovu prihvatili Austrijanci pa je carskim *reglement, regolamento* osnovan *casino* u svim zemljama Carevine. U *casino* je pristup imalo društvo obrazovanih, a to su bili začasni članovi – guverner, nadbiskup, vojni zapovjednik grada, predsjednik suda, članovi *ipso facto* bili su svi časnici, svi činovnici, gimnazijski profesori, odvjetnici, sve osobe s austrijskom sveučilišnom ili plemićkom diplomom. To je značilo stanovitu diskvalifikaciju dalmatinskog patricijata⁴ jer su patriciji doduše mogli tražiti potvrdu svoga plemstva, ali su za tu potvrdu morali platiti i pristojbu koja nije bila mala,⁵ pa je mnogi nisu ni tražili jer nisu bili dobroga imovnog stanja. Pristup nisu imali trgovci, redovnici, zanatlije. Bilo je i članova koji su to postajali plaćajući članarinu koja je bila vrlo visoka.

Casino je imao svoja pravila, u *casino* se nije moglo doći s oružjem, ostrugama, nije se smjelo pušiti osim u jednoj prostoriji koja se zvala salon za pušenje (*Rauchsalon*). Kockanje za novac nije bilo dopušteno. Nije se moglo dovoditi djecu mlađu od 12 godina, udata žena koja je imala ljubavnika nije mala pristup u *casino*, ako se to znalo. Ukratko rečeno, *casino* je bio ustanova društvene elite koja je svojim pravilima određivala odijevanje, profil i vladanje te elite.

Ako se pogleda sastav *casina*, upada u oči da to nije bio plemićki klub nego klub obrazovanih, a taj sloj ljudi ne odgovara marksističkoj klasi koju su marksisti nazivali i još je nazivaju buržoazijom. *Casino* je djelovao u zajednici s crkvom i kazalištem. To je značilo da su ljudi sjedili tijekom tjedna u *casinu*, nedjeljom su odlazili u crkvu, a onda u kazalište.

Poslije osnutka *Theater an der Burg* (1776. – 1778.), kazalište nije više bilo privatna velikaška zabava u dvorcima, nego je postalo građansko ili nacionalno

³ Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409–1797)*, Dubrovnik 1990., str. 77–78, 81; Ivan Pederin, „Fiziokratski pokret u Dalmaciji“ u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 10/1–2 (1984.), str. 167–203; Danica Božić Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*, Split 1995.

⁴ Patriciji su svoj položaj dugovali članstvu u Velikom vijeću, ne povelji nekog monarha jer su dalmatinske komune imale republikanski ustroj.

⁵ Ivan Pederin, *Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji*, Zadar 2008., str. 132. ff.

kazalište koje je trebalo obrazovati naciju, a ulaznica je bila dostupna svakom, ili bar obrazovanima. Vlast se brinula da ona ne bude preskupa i to je bila točka trvenja vlasti s direktorom kazališta koji je bio poduzetnik i brinuo se o prihodu.⁶ I književnost je bila pod državnim nadzorom, dakle, pod okom cenzure. Cenzura je odgajala pisca, a pisac čitatelja da bude građanin. U cenzuri je nastao pojam nacionalne književnosti jer je svaka zemlja Carevine imala svoj cenzorski ured koji je nadzirao književnost odnosno zemlje, kraljevine, kneževine ili grofovije; a te su mjesne književnosti bile na narodnim jezicima. Josip II. potjerao je francuske glumce iz Beča kad je osnovao *Theater an der Burg*, a u Carevini se govorilo ili je u uporabi bilo dvadesetak jezika i svi su ti jezici postali suvremenim jezicima, ako se to htjelo. Suvremeni jezici nisu postali jidiš, jer su se Židovi germanizirali, friulanski jer je taj jezik imao funkciju dijalekta, a uredovni je bio talijanski i romski. Kazalište i književnost postali su dakle sredstvom obrazovanja nacije ili, točnije, sredstvom oblikovanja svijesti i mentaliteta obrazovanog sloja koji je zastupao naciju i upravljao njome. Sve habsburške nacije postale su suvremenim nacijama, osim Židova kojih je bilo mnogo, ali su se oni asimilirali. Imali su sva prava, država nije bila protiv njih, dostupna su im bila čak i najviša mjesta u vladi.⁷

Casino je bio državna ustanova jer su guverner, predsjednik suda, sveučilišni profesor i sl. bili visoki državni činovnici kojima su bile dostupne neke državne tajne. Metternich, koji je vodio vanjske poslove kao kućni dvorski i državni kancelar, dobivao je izvješća iz inozemstva, grof Josef Sedlnitzky je kao predsjednik c. k. dikasterija policije dobivao izvješća iz Carevine. Ova dvojica, veliki kancelar i car imala su uvid u sve države tajne. Ako bi se nešto dogodilo, npr. ako se Garibaldi spremao iskrcati u Dalmaciji,⁸ onda bi to Sedlnitzky javio guverneru odnosno namjesniku koji je bio *pravi tajni savjetnik*, a to je bio stupanj kakav su imali samo poglavari mjesnih kraljevina. Ne bi mu baš rekao sve. On bi sazvao okružne, poslije kotarske poglavare i priopćio im opasnosti koje se spremaju, ali ni njima ne bi rekao sve. To je značilo da je svaki činovnik znao tim više državnih tajni što je viši bio njegov stupanj. Tako su nastale političke elite, a one nisu bile bez daljnega odvojive od kulturnih elita.

⁶ U uvodnom dijelu Goetheova *Fausta*, prvi dio čita se raspra između direktora kazališta, koji je poduzetnik, i kazališnog pisca. Iz njegova *Wilhelm Meistera* vidi se da je kazalište bilo putujuća družina, da su se predstave održavale u barakama i da se ispred tih baraka mokrilo.

⁷ Prije Prvog svjetskog rata predsjednik austrijske vlade bio je grof Alexander von Aehrenthal, sin Židova.

⁸ Šime Peričić, „Namjere Talijana glede Dalmacije i austrijske protumjere 1866. godine” u: *Pomorski zbornik* 4 (1966.), str. 501–514.

U *casinu* su sjedili časnici c. k. vojske, a vlasti je bilo stalo da časnici sjede zajedno s mjesnim ljudima. Članovi *casina* bili su mjesni ljudi, časnici nisu jer su služili malo u Temišvaru, pa u Pragu, pa Milanu i napokon u Zadru. Jezik vojske bio je njemački, taj jezik je bio i nastavni jezik u vojnom učilištu *Theresianum*, ali do danas nije pronađeno neko rješenje, zakon ili propis kojim bi njemački jezik bio proglašen uredovnim u Hrvatskoj ili u Kraljevini Dalmaciji. Časnici koji su sjedili u *casinu* donijeli su sa sobom i srednjoeuropsku kulturu.⁹ U *casinu* su se održavali sezonski plesovi koji su bili u punom smislu te riječi sajmovi ili burze udavača. Te su djevojke na plesove dolazile u pratnji majki. Časnici su bili stasiti dečki u lijepim odorama i bili su strah i trepet tih majki jer se nisu mogli oženiti bez dopuštenja svoga pukovnika, te velika napast za njihove kćeri, koje su se teško mogle udati ako nisu bile djevice. Još Schnitzlerov roman iz mijene stoljeća *Therese* pokazuje tragediju djevojke koja je rodila izvanbračno.

Posjeti kazalištu bili su društveni događaji, cenzura je inzistirala na umjetničkoj vrijednosti kazališnih komada (je li uspjela?), a tako i književnih djela koja bi se onda vrlo obazrivo cenzurirala. U *casinu* se onda o tim predstavama i raspravljalo, a tako i o književnim djelima. Ugledan čovjek bio je načitan čovjek. Međutim, u kazalište se išlo da bi se pokazalo kćer za udaju i novu haljinu, pa se i o tome diskutiralo. Uglednije obitelji zakupile bi ili bi kupile svoju ložu, pa je u toj loži neka djevojka koja je sjedila između oca i majke tražila malim dalekozorom nekoga mladog i pristalog časnika u parteru. Ako je netko bio velikaš, on je sigurno imao neke prednosti u državnom aparatu, lako bi postao npr. primjer poklisar. Jedan od razloga zašto je to bilo tako je taj što je on imao slabu plaću pa je morao biti bogat da priređuje bankete i lovove, a o tome je zavisio i ugled Carevine. Međutim, tko je znao samo loviti i jahati, nije mogao sjediti u *casinu* i raspravljati o književnosti i kazalištu. Velikaš bi dolazio u kazalište u četveropregu na kojemu se vidio njegov grb. Konji nisu smjeli trčati upropanj, nego su kasali i to sporo (*piccolo trotto*).

Postojala je i žed za čitanjem. Kad je 1832. nakon srpanjske revolucije ustrojena pošta u Dalmaciji, da bi se zaradio novac i tako suzbila liberalna politička infiltracija, ljudi su na pošti krali novine i knjige, nosili ih doma i pohlepno čitali, a potom vraćali što je znatno usporilo dostavu pošte.¹⁰

Naprijed smo rekli da je članstvo *casina* nedjeljom odlazilo u crkvu. Tim je putem propovijed našla put do kazališta pa je stil kazališnog govora bio blizak propovijedi. Propovjednik na propovjedaonici, ili oltaru stoji nepomično i pro-

⁹ Vincenzo Dandolo donio je 1807. *Regolamento sul notariato* kojim je talijanski postao uredovnim jezikom u Dalmaciji, a Dalmacija je onda dodana Kraljevini Italiji. Ivan Pederin, „Strani i uredovni jezik u Hrvatskoj“ u: *Jezik* 29/3 (1982.), str.65–73.

¹⁰ Ivan Pederin (bilj. 5), str. 57.

povijeda. Sredstvo kojim on uzbuđuje publiku je dizanje glasa do patetičnog govora i sudbonosnih opomena. Tako je i kazališni govor postao patetičan, slično kao i propovijed. U 1850-im godinama je direktor Burgtheatera Heinrich Laube oslobodio kazalište od patosa i uveo konverzijski ton na pozornicu.

Dvor je u najvažnije gradove Carevine običavao delegirati po jednog nadvojvodu da tamo živi i prima goste u svom salonu. U Pragu je to bio 1870-ih godina nadvojvoda Rudolf, prijatelj domaršala (*Feldzeugmeister*) Josipa Filipovića baruna od Philippsberga,¹¹ vojnog zapovjednika u Pragu, u Grazu nadvojvoda Johann, u Trstu nadvojvoda Ferdinand Max koji je prebivao u dvorcu Miramare i često odlazio u Dalmaciju. On je poslan u Meksiko, gdje je i zaglavio, pa je onda u Dubrovnik poslan Rudolf koji je stekao samostan na otoku kraj Dubrovnika, ali je počinio samoubojstvo. Mi u Dalmaciji nismo imali sreće s nadvojvodama.

Ovi nadvojvode držali su salon i kad bi netko dobio pristup u njihov salon, to bi znatno podignulo njegov ugled u gradu. U manjim mjestima salone su držali mjesni grofovi. Biti primljen u salon nekog grofa davalo je ugled u društvu. To se vidi iz romana *Gjurgjica Agićeva* K. Š. Gjalskog, a to je roman od djevojci koja je u provinciji oklevetana. Salon grofa društveni je i moralni regulator u toj stvari.

Od 1850-ih godina *casino* pomalo gubi ugled; u *casinu* se počinju pojavljivati industrijalci, osniva se Hrvatska čitaonica pa *Gabinetto di lettura* i *Circolo operaio*. Sve je više obitelji koje drže salone. U društvu nastaju novi slojevi, pri vrhu su velikaši, generali i maršali, financijska aristokracija, slijedi inteligencija, ljudi što se obrazuju na sveučilištima, dakle ljudi sa stručnim znanjem, ali bez novca, pa mali poduzetnici i napokon radnici koji se obrazuju u zanatskim školama.

Ali salona je bilo i prije. U Dalmaciji su se vlastelini sastajali u salonima. Godine 1445. kardinal Besarion dobio je u komendu ugasli benediktinski samostan sv. Stjepana. Besarion nije došao u Split, ali je slao klerika Ferdinanda da Cuença da ubere dominikale. On se sastajao sa splitskim humanistima koje je posjećivao u njihovim palačama.¹² Poznat je salon Cvijete Zuzorić u Firenci.¹³

Sad je salon bio odraz *casina* i postao je mjesto gdje su prevladavale liberalne ideje. Prema Hermannu Bahru, liberali nikad nisu nadišli salon. U salonu je žena dolazila do izražaja. Ugledni umjetnici, pisci ili glazbenici bili su uvijek dobro-

¹¹ Domaršal barun Josip Filipović von Philippsberg je 1878. oslobodio Bosnu. Rabim termin osloboditi jer je termin okupirati termin berlinskog kongresa, a Bosna je oslobođena od strašnoga turskog zuluma o čemu piše: Ivan Pederin, *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga dvora*, I, Zadar 2005.

¹² Ivan Pederin, „Appunti e notizie su Spalato nel Quattrocento” u: *Studi veneziani* XXI (1991.), str. 350.

¹³ Ivan Kukuljević Sakcinski, „Flora Zuzorić, Čartica iz historie ilirske književnosti XVI. vieka” u: *Danica ilirska, slavonska i dalmatinska* XII (1846.), str. 70–72.

došli u salonu, ali pruski diplomat knez Kraft zu Hohenlohe-Ingelfingen bio je dobrodošao u mnogim salonima jer je bio dobar plesač. U salonima je obrazovani sloj građanstva tražio naklonost velikaša i aristokratizirao se.¹⁴

Svaka uglednija obitelj imala je *jour fixe*, a to je bio dan kad je primala goste. Postojali su naglašeno intelektualni saloni, to je bio salon obrazovane Mme Récamier koja je imala salon u Abbaye-aux-Bois, pa Caroline Pichler koja je imala salon u predgrađu Beča, a bila je i književnica. U Dubrovniku je djelovao salon Marije Giorgi Bona.¹⁵

U te salone zalazili su intelektualci ovih gradova. Ističemo da oni nisu bili u centru tih gradova jer je uvođenje suvremenog katastra i zemljišnika omogućilo razvitak predgrađa. Gosta bi primio otac obitelji, domaćin, ali je u salonu predsjedavala njegova žena. Salon je imao karakter privatnosti, nisu se voljele svečanosti kao u velikaškim dvorcima, ali je bio ekskluzivan i slabije povezan s pukom nego dvorac. U salonu se nije mnogo razgovaralo o politici.

Sad je čas da rečemo nešto o građanskoj obitelji i položaju žena.

Feudalna obitelj bila je velika obitelj s priležnicama. Djevojka se nije mogla udati ako nije imala miraz, a miraz je bio osiguranje žene za slučaj rastave braka. Djevojke koje nisu imale miraza odlazile su za služavke nekom patriciju, trgovcu, a u 15. stoljeću i dijecezanskom svećeniku. Dakako, te služavke često su, ili obično, postajale gospodarove priležnice. Međutim, gospodar ih je po isteku roka službe, a to je bilo najviše šest godina, morao udati s mirazom. Izvanbračna djeca nisu bila društveno diskvalificirana, otac se za njih brinuo, potrudio bi se da ih da u nauk nekom majstoru, a mogao ih je i ozakoniti kod palatinskog grofa. Tada bi dijete dobilo očevo prezime. Djevičanstvo nije bilo uvjet za sklapanje braka nego je to miraz. To je značilo da bi se zavedena djevojka obratila biskupu koji bi onda osudio zavodnika da joj dade miraz, ili da se njome oženi. Miraz je ovisio o društvenom položaju zavedene. Najviši je bio ako je zavedena bila patricijska kćer. Nije li to značilo da su te plemenite gospođice živjele u stalnoj spolnoj ugroženosti jer se svatko bojao da ih zavede? Crkva je gledala kroz prste na taj oblik poligamije.¹⁶

Suvremeno građansko zakonodavstvo nije predviđalo odštete za gubitak djevičanstva, ali je slijedom toga djevojka do udaje morala biti djevica. Ako je netko zaveo neku djevojku, morao se njom oženiti, a ako nije, onda bi ga njezin

¹⁴ Karlheinz Rossbacher, *Literatur und Liberalismus, Zur Kultur der Ringstraßenzeit in Wien*, Wien 1992., str. 69–75.

¹⁵ Slavica Stojan, *U salonu Marije Giorgi Bona*, Dubrovnik 1996.

¹⁶ Ivan Pederin, *Svakidašnjica u Rabu: od mistike do renesanse i baroka*, Rab 2010., str. 18, 119ff; Ivan Pederin, „Woman's Honour in the Tragedies of Lessing and Schiller and the Sexual Manners in XIXth Century“ u: *Acta Histriae IX* (2000.), str. 69–76.

otac ili brat izazvao na dvoboj. Ako bi ga na dvoboju ubio, bio bi osuđen po zakonu, a car bi ga onda pomilovao. Bio je to moral laičkoga građanskog zakonika, ne kršćanstva.¹⁷ Konzervativna razdoblja imaju strog spolni moral, liberalna su i u pitanjima spolnog morala liberalna. Kad je 1878. priređena izložba slikara Markarta, vidjelo se na slici *Ulazak Karla V. u Antwerpen* (*Der Einzug Karl V. in Antwerpen*) mnogo golih žena u kojima su gledatelji prepoznali kćeri i žene uglednih bečkih obitelji.¹⁸ Jesu li te djevojke bile djevice?

Feudalci su voljeli raskoš i ceremonije koje su imale su funkciju u obnašanju njihove vlasti. Oni su za te ceremonije trošili mnogo novca. Obrazovano građanstvo bilo je trezveno, štedljivo i voljelo je privatnost.

Novo društvo obrazovanih okupljalo se u *casinu* i živjelo je podalje od puka. Njegove vrline bile su obrazovanje i moral. Novca nisu imali pa je tako umjesto velike feudalne obitelji nastala mala građanska obitelj koja je živjela u stanu, ne u palači. Poželjna je bila i kućica u predgrađu, to je bilo moguće jer je izvršen katastarski popis po znanstvenim mjerenjima i osnovan zemljišnik. Razvio se kult kuće koji opisuje Goethe u djelu *Die Geschwister* (Braća i sestre). Pa ipak, za razliku od starog feudalnog braka, ovaj tip braka mnogo je kritiziran u književnosti.¹⁹

Žena je u imućnijim obiteljima nalazila svoje mjesto u *casinu*. Morala je biti obrazovana. U Dalmaciji je djelovala Zaklada sv. Dimitrija u kojoj su se djevojke obrazovale.²⁰

Tu valja reći da su *casino*, pa saloni, barem saloni grofova, bili pod sjenom države, ali i otac obitelji bio je organ vlasti, odgovoran za svoju obitelj koju je zastupao pred zakonom i državnom vlašću. Škola je sada također državna, pa su i nastavnici u školi organi vlasti, tj. državni činovnici koji odgajaju državi čak da rade.²¹ Građanska obitelj bila je između ostaloga i obrazovna ustanova. Otac obi-

¹⁷ Ivan Pederin, „Spolnost, brak, emancipacija žene i homoseksualnost u povijesti, književnosti i filozofiji“ u: *Crkva u svijetu* XXXVIII/1 (2003.), str. 109–142. Zahtjev da djevojka mora ući u brak kao djevica potječe iz germanskih spolnih običaja. Pedro Calderón de la Barca napisao je dvije tragedije – *El médico de su honra* i *El alcalde de Zalamea*. U prvoj je don Gutierre Alfonso doznao da je njegova žena, doña Mencía de Acuña, imala ljubavnika prije braka. On je ubije da spasi svoju čast. U drugoj neki kapetan siluje jednu djevojku. Otac, u smislu Mojsijeva zakonika, traži da je on oženi. Silovatelj odbija, a otac ga ubija. U obje tragedije spolna čudorednost ne igra nikakve uloge, važna je čast, ali čast nije pojam Novog zavjeta.

¹⁸ Karlheinz Rossbacher (bilj. 14), str. 161.

¹⁹ Ivan Pederin, „Der Ehebruchroman im XIX. Jh.“ u: *Riječ* 11/2 (2005.), str. 158–170.

²⁰ Dubravka Kolić, „Zaklada sv. Dimitrija u Zadru“ u: *Sveučilište u Zadru: o desetoj obljetnici obnove*, (ur.) Tomislav Skračić, Zadar 2012.

²¹ To je smisao terezijanskog školstva. Ti su redovi u nekoj mjeri zamjenjivali plemstvo koje je sve više gubilo tlo pod nogama modernog društva. Gerald Grimm, *Die Schulreform Maria*

telji osnovao bi obiteljsku knjižnicu i davao knjige djeci da se obrazuju i govorio im da bez škole neće biti ništa. I ne samo to, otac obitelji okupio je svoje i glasno im čitao neku knjigu. Ovaj običaj zahvatio je i selo gdje bi domaćin čitao svojim Kačićev *Razgovor ugodni*. Ovaj običaj zadržao se još i u 20. stoljeću, a nestao je tek poslije 1940-ih. Škola i sveučilište stvorili su redove na čelu s obrazovanim koji su sve više zamjenjivali plemstvo, a to je sve više gubilo tlo pod nogama u društvu što se moderniziralo. Oni su imali usmjereno obrazovanje koje se stjecalo načitanošću i poznavanjem glazbe, ali su se odlikovali stanovitim vladanjem i odijevanjem.

Mladić je pohađao klasičnu gimnaziju da bi mogao raditi u državnom aparatu, realku koja ga je osposobljavala za trgovačka zanimanja. Latinski je imao svoju funkciju, između ostalog, kao poveznica s kulturama drugih naroda. Roditelji su se pobrinuli za guvernantu koja je s djecom govorila nekim stranim jezikom, njemačkim, francuskim. U Dalmaciji su obrazovani znali talijanski. Odnos prema stranim jezicima imao je dva načela: J. G. Fichte smatrao je da su ljudi koji govore stranim jezicima i uopće ih znaju slabi Nijemci. Njemački jezik bolji je od drugih i Nijemci su bolji od drugih naroda jer se nisu iselili iz svoje pradomovine; jezik je dakle bio pitanje narodnosti i jednakosti – ne pred zakonom, nego u jeziku. Štoviše, pokoreni narodi zaboravit će svoje jezike i prihvatiti njemački.²² Na drugoj strani je Jelačić propisao hrvatski kao nacionalni jezik, ali je smatrao da je dobro da postoji viši sloj koji govori nekim stranim jezikom jer je taj sloj onda most prema kulturi toga naroda.²³ Za narode mnogojezične Austrije ovo je bilo prihvatljivo, pa su se tako i djeca odgajala.

Djevojka se obrazovala, obrazovale su je guvernante, kućni učitelji. Ona se obrazovala, ali ne za rad nego za *casino* i salon. Učila je plesati, pjevati i svirati na klaviru. Klavir je bio neotuđiv u kućama obrazovanih. Preko uglazbljenih pjesama širila se književnost. Franz Schubert uglazbio je mnoge pjesme njemačkih romantičara i te pjesme bi djevojke pjevale kad bi bile same ili u salonu.²⁴ Učiteljica suvremenog plesa Vusio svidjela se policiji zbog njezina „moralnog držanja“. Međutim, kad je došla korizma, majke više nisu slale kćeri k njoj da ih uči plesa-

---

Theresias 1767–1775, Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordenschulwesen, theresianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris, 1987.

²² „Reden an die deutsche Nation“, vidjeti u: Ivan Pederin, „Pojam totalitarizma i nacionalizma u njemačkom romantizmu i realizmu (Lik Slavena i Jevreja)“ u: *Gledišta* 29/1–2 (1988.), str. 212–228.

²³ Ivan Pederin (bilj. 9).

²⁴ Vidi pripovijetku Ivana Perkovca pod naslovom *Veslači*, u: *Vienac*, 1 (1869.), str. 197–198, 212–213.

ti, ona je izgubila vrelo prihoda i morala je tražiti posao kao sluškinja kod neke imućnije obitelji.

U odgoju djevojaka bio je još duboko u 19. stoljeću mjerodavan biskup François de Salignac de la Mothe-Fénelon koji je kao ravnatelj *des Nouvelles Catholiques*, a to su bili obraćeni protestanti, napisao *Traité de l'Éducation des filles* između 1678. i 1689. On je smatrao da žene ne mogu upravljati državom, voditi ratove, niti se miješati u svete stvari, ali mogu znati o politici, vojnim vještinama, pravu, filozofiji i teologiji da bi razumjele sva područja života. One nisu za zanate jer su tjelesno slabe. Međutim, priroda im je dala dar da upravljaju kućom i tako obavljaju najvažnije poslove ljudskog života. Nije dobro da budu frivolne jer je to put u ljenčarenje. Žena mora biti obrazovana, inače će poći lošim putem ispraznosti. Takvu ispraznost mogu naći u lošim romanima koji se pišu samo za zabavu. Ali nikad ne valja zaboraviti da se žensko rađa s jakom željom da se sviđa, a da su ženi zatvoreni putevi vlasti i slave pa se žena zadovoljava zabavama. Fénelon je djelovao i u 19. stoljeću, pa je tako cenzura potiskivala ovakvu zabavnu književnost.²⁵

Žena se bavi odgojem djece, muške djece do neke dobi, a ženske dok se ne udaju ili odu u samostan. Potom žena mora upravljati svojom kućom. Djevojku valja naučiti da piše lijepim jezikom, tu navodi majku braće Graccha koja ih je naučila da budu elokventni. Djevojke moraju znati računati. Dobro je da djevojka čita, ali bolje da čita grčke i rimske pisce nego loše zabavne romane našega doba koji mogu biti i opasni. Bolje je i da uče latinski nego suvremene jezike.

Slijedeći ova načela odgajale su se i obrazovale djevojke kojima je bilo mjesto u kući, salonu i *casinu*. A u *casinu* se razvijalo umijeće konverzacije.

Od salona u Dalmaciji ističemo salon u kući Petra Nisiteo (Nižetić) u Starom Gradu na Hvaru. Nisiteo je bio intelektualac, knjiški crv, u njegov salon u Tvrđalu zalazili su padovanski profesor, arheolog Giuseppe Furlanetto, intelektualci, kakav je bio mladi Šime Ljubić, pa njemačka putnica barunica Ida von Reinsberg-Düringsfeld s mužem 1850-ih godina. Ona je primana i u drugim dalmatinskim salonima, npr. u salonu vlasteoske obitelji Bonda u Dubrovniku, njemački povjesničar Theodor Mommsen, Dinko Politeo. Salon u kući Petra Nisitea bio je naglašeno intelektualni salon.²⁶ Drugi znatni salon bio je salon Lantana u njihovu ladanjskom dvorcu u Sutomišćici na otoku Ugljanu, u koji su zalazili Ivan

²⁵ Ivan Pederin (bilj. 5); Vorschrift für die Leitung des Censurwesens und für das Benehmen der Censoren in folge der a. H. Entschließung vom 14. September 1810. erlassen, br. 1, str. 306.

²⁶ Nikša Petrić, „Petar Nisiteo i Šime Ljubić“ u: Zbornik o Šimi Ljubiću. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, Zadar, 3. listopada 2007., Stari Grad (o. Hvar), 4.–6. listopada 2007., (ur.) Tihomil Maštrović, Zagreb 2009., str. 137–144.

August Kaznačić i mladi bojnič barun Josip Jelačić, tada u 1840-im godinama šef vojne obavještajne službe u Zadru, a poslije hrvatski ban, grof i domaršal (*Feldzeugmeister*). Uz njih je u taj salon zalazio i sin dalmatinskog guvernera grofa Wenzela Vetter von Lilienberg-Wallafrieda. On je kod oca nalazio zabranjene i zaplijenjene knjige i donosio ih u salon Lantana. Te knjige čitao je i njegov prijatelj Josip Jelačić.²⁷

Salon je ostao značajka kulture obrazovanog sloja kroz cijelo 19. stoljeće. U njemu se razgovaralo o književnosti, kazalištu, muziciralo se. Salon je uvijek bio ekskluzivan. Ugasila ga je komunistička vlast poslije Drugoga svjetskog rata u smislu diktature proletarijata i klasne borbe.

Salon je potom ustupio mjesto tulumu, američki *party*. Salon nije bio prikladan za masovnu kulturu.

Poslije 1945. pa negdje od kraja 1950-ih godina ipak je djelovao u Splitu salon Magdalene Grisogono Iveta na Peristilu. U taj salon zalazili su Kruno Prijatelj, Cvito Fisković, kanonik don Herkulan Luger i Dušan Kraljević.

Ova grafika kupljena je u drugoj polovini 19. stoljeća u Marseilleu i nalazi se u vlasništvu obitelji Pederin.

²⁷ Ivan Pederin (bilj. 5), str. 43.

Zusammenfassung

ZUR KULTUR DER GEBILDETEN ZUR ZEIT DES KLASSIZISMUS

Der Aufsatz fasst ins Auge die Kultur der gebildeten Oberschicht in der Epoche des Klassizismus. Es ist keine Klasse im marxistischen Sinne, sondern eine Oberschicht die im Casino zusammenkam. Es waren Diözensanpriester, der Adel, Menschen mit einem Hochschuldiplom, Beamte. Im Casino wurde über Kunst und Literatur gesprochen und diskutiert. An der Seite des Casinos entstanden Salone in Häusern der angesehenen Persönlichkeiten, allen auf der Spitze des Gouverneurs oder eines Erzherzogs oder Grafen, soferner in der Stadt lebte. Wenn jemand Zutritt in sein Salon hatte, dannstieg sein Ansehen. In Salonen wurde auch über Kunst und Literatur gesprochen, vor allem über die rezenten Theatervorstellungen, Der Salon und die Familie wurden auf diesen Weise zu bürgerlichen Kulturinstituten. Jede Familie besass auch eine Familienbibliothek, beschäftigte eine Governante, die mit den Kindern eine fremde Sprache sprach.

Nach dem zweiten Weltkrieg gingen die Salone ein.

